

Den språkmektige Luther

Ole Letnes

31. oktober 2017

Evangeliet og språkene

«[...] det er ikke lett å se hvordan vi skulle kunne bevare evangeliet uten språkene. De er sliren der denne åndens kniv sitter. De er det skrin der dette klenodium ligger. De er det kar der denne drikk rommes. De er det spiskammer der denne føde oppbevares. Og som evangeliet (Mt. 14,20) selv viser oss: De er kurvene som man samler disse brødene, fiskene og smulene i. Ja forsømmer vi språkene – Gud bevare oss for det – da vil vi ikke bare miste evangeliet, vi vil til slutt være i den situasjon at vi kan skrive hverken latin eller tysk skikkelig.»

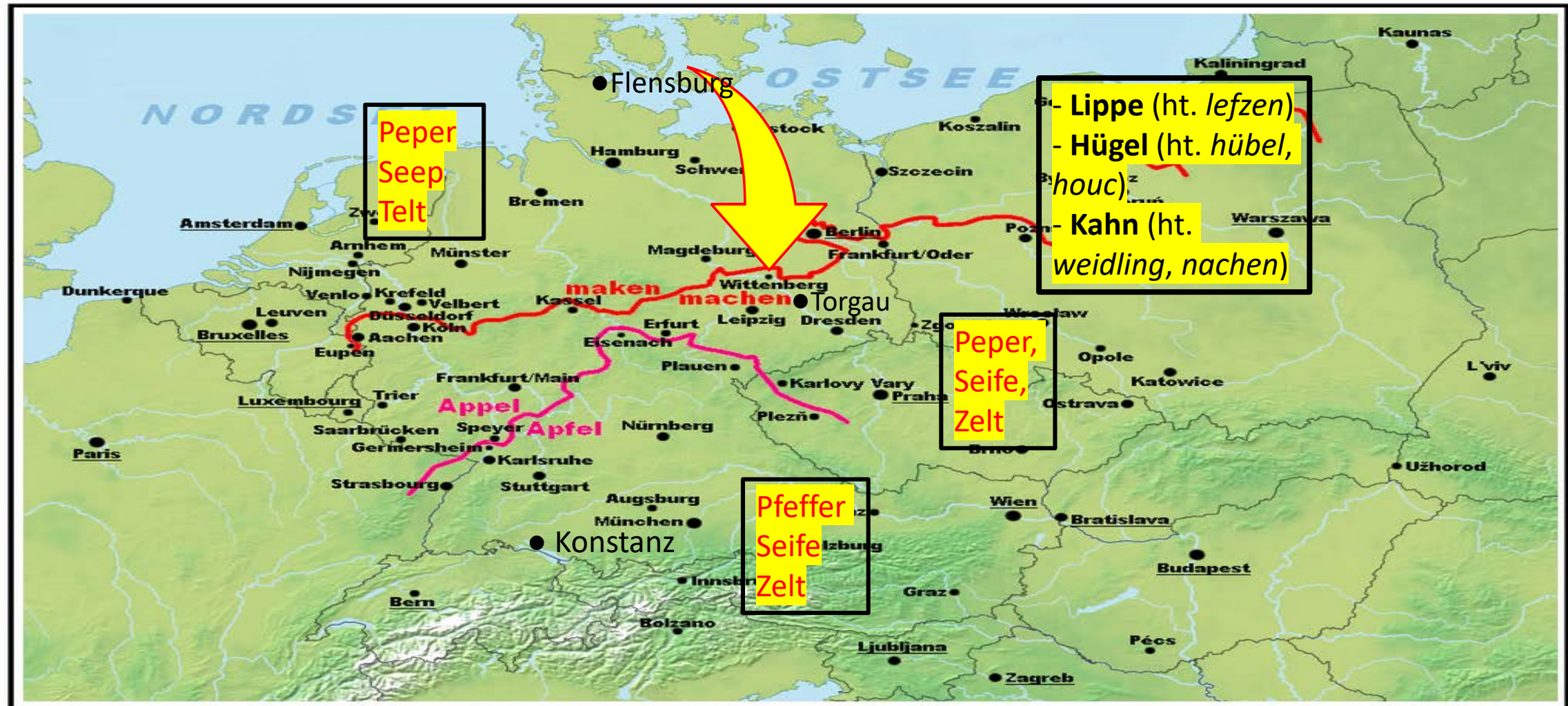
Fra skriftet *Til rådsherrene i alle byer i det tyske land, om at de må opprette og holde ved lag kristelige skoler* (1524); sitert etter Gerhard Ebeling: *Luther. En innføring i hans tenkning* (1964), oversatt av Svein Aage Christoffersen (1978, s. 29)

Luther som «språkbegivenhet» (Ernst Fuchs)

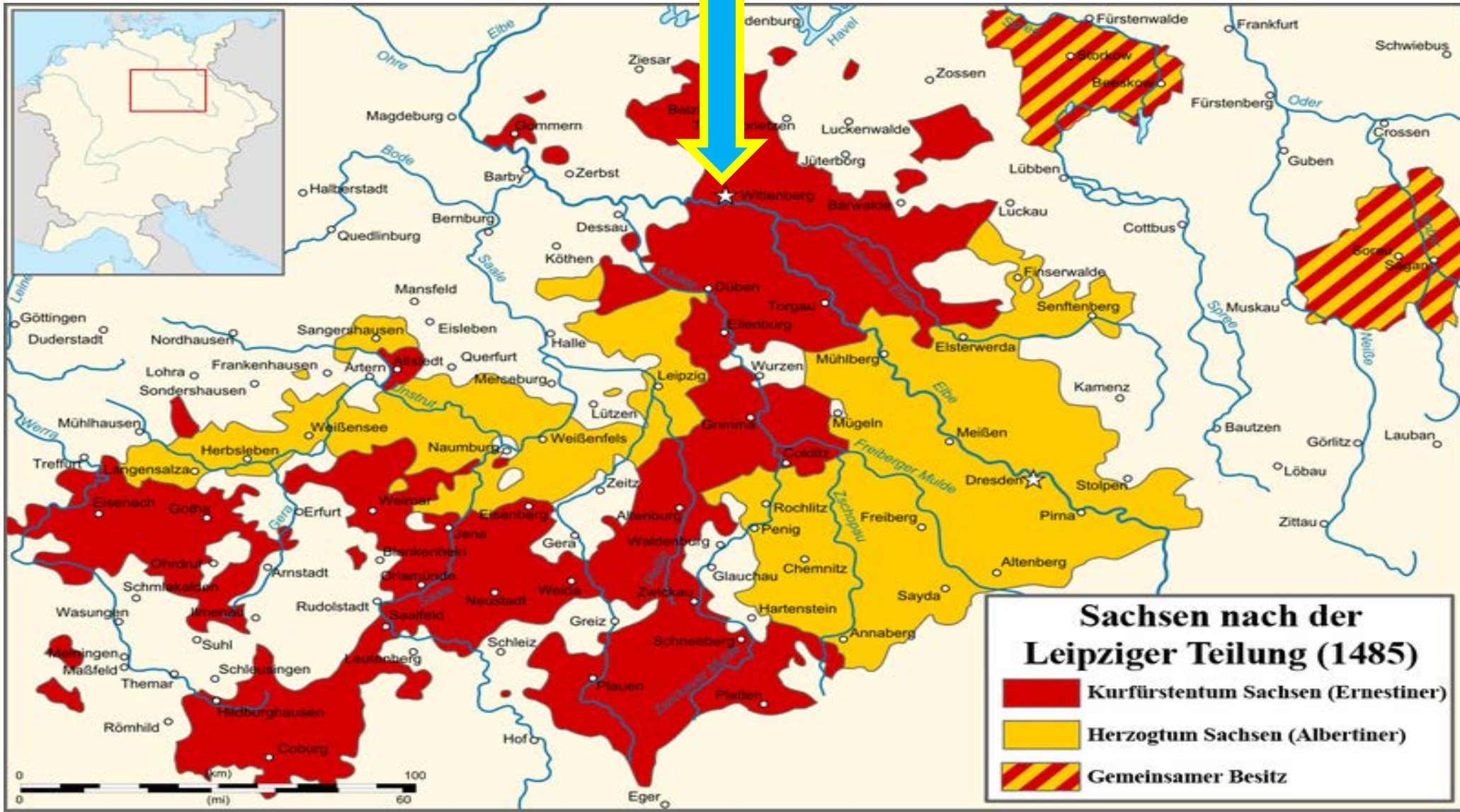
- «Så kommer da troen av forkynnelsen, og forkynnelsen ved Kristi ord» (Rom. 10,17; 1930 rev.)
- «Så kommer da troen av det budskapet en hører, og budskapet kommer av Kristi ord» (Rom. 10,17; 2011)
- Ordet «beveger mennesket i dets eksistens», åpner opp og gir et «livsrom som er ens eget hjem» (Ebeling 1978, s. 27)
- «For hva annet var Luther opptatt av enn å bringe Ordet rent og uforfalsket til orde igjen?» Ebeling (1978, s. 25)

Overtysk, middeltysk, lavtysk

Historischer Verlauf der Benrather und Speyerer Linie bis 1945

Sachsen etter 1485

Friedrich III av Sachsen («der Weise») – Luthers beskytter (1486-1525)

Luthers bibeltysk: nyskapende i syntaks, ord, stil

- Luthers bibeltysk som «den viktigste styringsfaktor i nyere språkhistorie»
- Luther unngår regionale særegenheter for maksimal forståelighet
- Mannen i gata adressat, ikke normgiver: sakral tekst, ikke banalisering og profanisering: Biblisismer («forståelsessignaler») som *es begab sich, siehe*
- Additiv, hørerrettet

(Besch 2014; Stolt 1991; Preisendörfer 2016)

Luthers bibeltysk: Lukas 2,4

Da machet sich auff auch Joseph / aus Galilea / aus der stad Nazareth / in das Jüdischeland / zur stad David / **die da heisst Bethlehem** / Darumb das er von dem Hause vnd geschlechte David war (Luther, 1545)

Men også Josef drog op fra Galilea, fra byen Nasaret, til Judea, til Davids stad, som heter Betlehem, fordi han var av Davids hus og ætt (1930, rev.)

Da machte sich auf auch Josef aus Galiläa, aus der Stadt Nazareth, in das jüdische Land zur Stadt Davids, die da heißt Bethlehem, weil er aus dem Hause und Geschlechte Davids war (1984)

Bibelen på tysk før (og etter) Luther

- I høytysk målform før Luther: **14** trykte bibelutgivelser
- Ca. 800 tyskspråklige håndskrifter fra middelalderen, basert på «Vulgata» (Hieronimus, 382-85)
- I nedertysk målform: **4**
(videre nedertyske bibelutgaver fram til ca. 1640)
- **3** katolske bibeloversettelser (1528-37) og én i 1630 (v/Caspar Ulenberg, med stor utbredelse)

(Franz: 2007: 11ff.)

Luthers oversetterprinsipp

- Bibeloversettelse med **målspråket** konsekvent for øye
- Oversettelser før Luther basert på Hieronymus' latinske oversettelse (382-405), Luther på **hebraisk og gresk** (NT støtter seg på Erasmus von Rotterdams tekstkritiske greske utgave og latinske oversettelse, 1516)
- «Mening for mening» (*sensum de sensu*), ikke «ord for ord» (*verbum e verbo*)

Sensum de sensu... Romerne 3,28:

So halten wir es nu / Das der Mensch gerecht werde / on des Gesetzes werck
/ **alleine** durch den Glauben.

(Luther 1545, Letzte Hand)

So halten wir nun dafür, daß der Mensch gerecht werde ohne des Gesetzes
Werke, **allein** durch den Glauben. (Luther 1912)

Denn wir sind zu dem Schluss gekommen, dass ein Mensch durch Glauben
für gerecht erklärt wird und nicht durch das Einhalten von
Gesetzesvorschriften. (Neue Evangelische, 2017)

For vi hevder at mennesket blir rettferdig ved tro, uten lovgjerninger. (2011)

„Det stemmer, disse fire bokstavene *sol/a* står ikke der – eselhodene reagerer som når ei ku ser en okse for første gang – uten å se at teksten like fullt har *sol/a* i seg. Vil man fortyske teksten klart og tydelig, så hører dette ordet med. Når jeg har satt meg fore å oversette til tysk, skriver jeg tysk og ikke latin eller gresk. Det er slik vårt tyske språk er: Når det er snakk om to ting, der man bejaer den ene og benekter den andre, så bruker man ordet *solum* = *alene* (*bare*) ved siden av ordet *ikke* eller *ingen*. For eksempel når man sier: „Bonden har med seg *bare* korn, og ingen penger“; „Nei, nå har jeg ikke penger, men *bare* korn“; „Jeg har *bare* spist og ennå ikke drukket ; Har du *bare* skrevet, ikke lest gjennom“? Og liknende – på utallig vis i dagligspråket.“
[...]

[...] „For man spør ikke de latinske bokstavene om hvordan man skal skrive tysk, slik disse eslene gjør. Man må spørre mor i huset, ungene i smuget, den enkle mann på markedet, høre hvordan de snakker og oversette etter det. Slik blir man forstått, og folk merker at det er tysk det de leser.“

(Sendbrief vom Dolmetschen, overs. OL)

Orddannelser: låneoversettelser og betydningsendringer

- Lutherske orddannelser: **Barmherzigkeit** (*misericordia*), **Feuertaufe** (*baptisma ignis*; Mat. 3,10), **gastfrei** (*hospitalis*) *Machtwort*, **Gewissensbisse** (*concentiae morsus*) **wetterwendisch** (gr. *proskairos* ‘ustadig’, ‘timelig’), **friedfertig**, **Lückenbüßer** (‘stand-in’, ‘backup’) **Lockvogel**
- Endret, spesifisert betydning: Nøkkelord for menneske-Gud-forhold – ***Glaube, Buße, Sünde, Vergebung, Versöhnung***
- *Arbeit* mister sin negative betydning (‘strev’)
- *Beruf* også i verdslig betydning (‘yrke’)

Lutherske ordtak og idiomer

- «Den som graver en grav for andre, faller selv i den»
- «Ånden er villig, men kjødet er skrøpelig»
- «Kaste perler for svin»
- «Sette sitt lys under en skjepp»
- «Forvalte sitt pund»
- «Bok med sju segl»
- «En torn i øyet»
- «Bygge på sand»
- «Ulv i fåreklær»
- «Haus und Hof»; «Kind und Kegel»; «Stecken und Stab»
(Allitterasjon; Franz 2007, s. 25)

Slutt

- Luther «skapte» ikke moderne tysk skriftspråk
 - Luthers bibeloversettelse var ikke den første
 - Luthers rettskrivning var ikke normgivende
-
- Luther var nyskapende mht. ordtilfang, faste uttrykk, stil og syntaks
 - Kombinerte folkelig og sakralt språk
 - Luther var strategisk plassert mellom høy- og nedertysk
 - Luther virket i en etablert skriveallianse sørøst- og middelhøytysk (15 årh.) og hadde en mektig protektor
 - Luthers bibeloversettelse overvant språkgeografiske barrierer

Vielen Dank!